

Про класифікацію ОДИНИЧНИХ ЗЛОЧИНІВ

О. В. Ободовський

аспірант кафедри кримінального права
Національного університету «Одеська юридична
академія»

У статті розглянуто традиційний підхід до класифікації одиничних злочинів. Як слід ділити одиничні злочини на види, потрібно спочатку визначити, яке кримінально-правове значення має та чи інша особливість злочину. Виходячи з цих міркувань, пропонуємо власне бачення класифікації одиничних злочинів.

Ключові слова: одиничні злочини, класифікація, триваючі злочини, продовжувані злочини, складені злочинні діяння, злочини із похідними наслідками, злочини, що складаються з кількох діянь, альтернативно вказаних у диспозиції кримінально-правової норми.

В статье рассмотрен традиционный подход к классификации единичных преступлений. Как следует делить единичные преступления на виды, нужно сначала определить, какое уголовно-правовое значение имеет та или иная особенность преступления. Исходя из этих соображений, предлагаем собственное видение классификации единичных преступлений.

Ключевые слова: единичные преступления, классификация, длящиеся преступления, продолжаемые преступления, составные преступные деяния, преступления с производными последствиями, преступления, состоящие из нескольких деяний, альтернативно указанных в диспозиции уголовно-правовой нормы.

Article is devoted to the question of traditional opinion on classification of individual crimes. How to classify individual crimes it is necessary first to determine a criminal-law value of this or that feature of the crime. On this basis suggests his point of view on classification of individual crimes.

Keywords: *individual crimes, classification, continuing crimes, continued crimes, complicated criminal acts, crimes with the derivatives consequences, crimes which consist of several acts that are alternatively specified in a disposition of a criminal-law norm.*

У теорії кримінального права одиничні злочини традиційно діляться на прості та складні (за іншою термінологією – ускладнені). Ця класифікація є найбільш розповсюдженою, хоча вчені по-різному вирішують питання про те, на підставі якого критерію виділяються вказані дві групи злочинів і, крім того, які саме діяння слід відносити до кожної з них.

До недавнього часу триваючі злочини незмінно розглядалися як ускладнені. У цю ж групу разом з ними включалися продовжувані злочини і складені (щодо того, чи існують (а якщо так, то які саме) інші види ускладнених одиничних суспільно небезпечних діянь, у поглядах учених, як правило, не було єдності). Проте такий підхід є не зовсім вдалим: той самий злочин може містити ознаки і складеного діяння, і продовжуваного (чи триваючого). З цього приводу І. О. Зінченко та В. І. Тютюгін зазначають: «...злочин одночасно може бути складеним за... конструкцією і, за певних умов його вчинення, триваючим або продовжуваним» [1, с. 51]. Наприклад, примушування давати показання, поєднане із застосуванням насильства

(ч. 2 ст. 373 Кримінального кодексу України (далі – КК України), завжди є складеним деліктом, але особливий характер злочинної поведінки суб'єкта може перетворити цей делікт у продовжуваний злочин; заволодіння чужим майном шляхом зловживання службовою особою своїм службовим становищем (ч. 2 ст. 191 КК України) – це складений злочин, однак він може набувати характеру продовжуваного [1, с. 51]. Прикладами триваючих складених злочинів є, зокрема, незаконне позбавлення волі людини, вчинене із застосуванням зброї (ч. 2 ст. 146 КК України), та втеча з місця позбавлення волі або з-під варти, поєднана із застосуванням насильства (ч. 2 ст. 393 КК України) [1, с. 51]. Отже, у розглянутій вище класифікації порушені два правила розподілу понять, а саме: розподіл має провадитися тільки за однією підставою і члени розподілу повинні взаємно виключати один одного [2, с. 57]. «Якщо вибрана не одна підстава, – читаємо у підручнику з логіки, – то члени розподілу... будуть перебувати у відношенні часткового збігу...» [2, с. 57].

Т. Е. Караєв ділив одиничні злочини на види, виходячи з особливостей структури складу злочину. Одиничні злочинні діяння, – зазначає науковець, – підрозділяються на злочини з простими та складними складами. До злочинів з простими складами відносяться делікти, які характеризуються вчиненням однієї дії, незалежно від того, спричинила вона один або кілька наслідків. У той же час до злочинів зі складними складами відносяться складні діяння, що складаються з двох чи кількох злочинних актів, передбачених одним складом злочину: складні (складені) злочини, продовжувані злочини і триваючі. До останньої групи слід віднести також одиничні злочини, що характеризуються певною діяльністю [3, с. 8]. З цією думкою не по-

годився А. М. Ришелюк: «Ця градація... не зовсім вдала. Абсолютно незрозуміло, чому склади..., що характеризуються множинністю наслідків, слід вважати простими. Якщо є відхилення, яке ускладнює просту схему складу..., то подальше було б вважати склад з таким відхиленням складним» [4, с. 17-18].

Отже, Т. Е. Караєв як основу для класифікації використовує кількість дій (в одному випадку вчений говорить про дію, в іншому – про злочинний акт), із яких складається злочин. М. І. Бажанов запропонував дещо ширший підхід, вважаючи, що ускладнені одиничні злочини характеризуються більш складною структурою складу порівняно з одиничними простими злочинами. У них (в одиничних ускладнених злочинах. – О. О.) більш складні об'єктивна і суб'єктивна сторони вчиненого [5, с. 14]. Іншими словами, позиція вченого полягала у тому, що потрібно враховувати не тільки особливості діяння, а загалом ознаки об'єктивної та суб'єктивної сторони складу злочину. На думку дослідника, видами ускладнених одиничних злочинів слід вважати триваючі, продовжувані, складені злочини, а також злочини, кваліфіковані настанням додаткових тяжких наслідків (злочини, кваліфіковані за наслідками) [5, с. 14].

А. М. Ришелюк підрозділяє єдині злочини (учений використовує саме цей термін) за двома критеріями:

1) в залежності від конструкції складу, котра забезпечує єдність злочину, – на злочини з простими і складними складами;

2) в залежності від наявності обставин, що не відносяться до елементів якогось-небудь складу, але також забезпечують єдність злочину, – на злочини прості (де таких обставин немає) та... складні (де ці обставини є) [4, с. 22]. «Продовжуваний злочин, – зазначає далі науко-

вець, – на цей час є єдиним... прикладом єдиного складного злочину, хоча у майбутньому не виключена поява інших його різновидів. Продовжуваний злочин може бути як злочином з простим складом, так і зі складним» [4, с. 22].

На думку А. М. Ришелюка, до злочинів з простими складами слід відносити ті, де склад побудований за схемою: «одне діяння – один наслідок – одна вина». Склади, що передбачають множинність дій, наслідків чи неоднорідність вини, слід вважати складними. Крім того, склад може бути «ускладнений» об'єктивними властивостями діяння (поведінки), яка цим складом забороняється. Однією із таких властивостей слід вважати можливість тривалої і такої, що не припиняється, поведінки, яка підпадає під кримінально-правову заборону. Якщо складом заборонена саме така поведінка, то виникають проблеми при застосуванні... інститутів Загальної частини кримінального права... Тому триваючі злочини, як злочини з «ускладненою» злочинною поведінкою, також слід вважати злочинами зі складними складами [4, с. 19].

В. П. Малков, говорячи про види окремого (єдиного) злочину, вказував на необхідність розмежовувати складні склади злочинів і складні злочини: «...вчення про складні склади не може замінити собою вчення про складні злочини, тому що поняття складу злочину та злочину не тотожні і містять у собі різний смисл. Особливо наочно це видно на прикладі триваючих і продовжуваних злочинів. У рамках вчення про складні склади за межами дослідження залишаються триваючі та продовжувані злочини, які безсумнівно є складними злочинами» [6, с. 89]. З ученим потрібно погодитися у тому, що триваючі і продовжувані злочини не завжди мають складні склади. Зокрема, простими є склади збері-

гання вибухових речовин без передбаченого законом дозволу (ч. 1 ст. 263 КК України) і крадіжки майна частинами (ч. 1 ст. 185 КК України).

І. О. Зінченко і В. І. Тютюгін дійшли висновку про те, що до ускладнених одиничних злочинів слід відносити лише ті діяння, які мають ускладнену (складну) законодавчу конструкцію. Згідно з чинним КК України такими є складені злочини та злочини з похідними наслідками [1, с. 51]. Триваючі і продовжувані злочини, на думку авторів, можуть бути як простими, так і ускладненими [1, с. 66, 97]. Таким чином, І. О. Зінченко та В. І. Тютюгін запропонували дещо нетрадиційний підхід до класифікації одиничних (єдиних) злочинів.

На наш погляд, для того, щоб правильно класифікувати одиничні злочини, потрібно спочатку розглянути особливості різних їх видів і з'ясувати, коли виникає необхідність вказані особливості враховувати. Слід підкреслити ту обставину, що «функціональне призначення» кожного із видів одиничних злочинів є неоднаковим. Не дивлячись на це, одиничні злочини як загалом, так і кожний з їх видів зокрема досліджуються головним чином у зв'язку з необхідністю вирішення вузького завдання – про відмежування одного (одиничного, окремого, єдиного) злочину від множинності злочинних діянь. Такий підхід, хоч і є вже усталеним у науці кримінального права, однак так і не був переконливо аргументований. Навпаки, і зараз ще не втратила своєї актуальності висловлена більше 30 років тому А. М. Ораздурдиевим думка про те, що розгляд одиничних злочинів у розділах про об'єктивну сторону або про множинність «...обмежило б вивчення їх (одиничних злочинів. – О. О.) у широкому плані» [7, с. 89].

Особливість триваючих злочинів полягає у тому, що вони можуть безпе-

речно вчинятися протягом тривалого часу. У цьому розумінні доречно вести мову про своєрідну їх ускладненість порівняно з одномоментними злочинами – тими, які вчиняються протягом відносно короткого проміжку часу. Як правильно зазначається у науковій літературі, вказані ознаки триваючих злочинів мають охоплюватися їх складами [8, с. 33; 4, с. 48; 1, с. 63-64]. Але ця обставина, на нашу думку, не може вважатися достатньою підставою для визнання складу триваючого злочину складним, бо тривалість діяння у часі зовсім не означає, що яка-небудь ознака складу такого злочину «ускладнюється» кількісно, зокрема, що з'являється ще один безпосередній об'єкт, ще одне діяння, ще один наслідок і т. д.

Разом з тим не можна ігнорувати іншого – особливостей у застосуванні до триваючих злочинів низки інститутів кримінального права, про що уже згадувалося вище, коли наводилася позиція А. М. Ришелюка стосовно поділу одиничних (єдиних) злочинів на види. У цьому питанні з ученим потрібно погодитися. Справді, наприклад, у постанові 23-го Пленуму Верховного Суду СРСР «Про умови застосування давності й амністії до триваючих і продовжуваних злочинів» пропонувалося роз'яснення «про порядок застосування амністії і давності до злочинів, що мають тривалий характер» [9, с. 69], тобто до триваючих і продовжуваних злочинів. А ось про застосування давності й амністії до інших видів одиничних злочинних діянь, наприклад, до складених, у постанові не говорилося нічого. Крім того, неоднозначно вирішується питання про співучасть у триваючих злочинах, можуть бути труднощі і при застосуванні до них більш суворого закону про кримінальну відповідальність, який вступив у силу під час вчи-

нення цих діянь. Актуальними є ці питання і для злочинів продовжуваних. Це обумовлено особливостями зазначених суспільно небезпечних діянь, «об'єктивна сторона яких виконується не в один момент, а нібито «розтягнута» у часі» [10, с. 217].

Розглянемо триваючі злочини з іншого боку: чи виникають складності при відмежуванні їх від множинності злочинів? Якщо триваючий злочин є простим (утворений тільки тривалим суспільно небезпечним діянням), то проблем, на наш погляд, не повинно бути: множинність передбачає вчинення щонайменше двох злочинів, а триваючий злочин – завжди одне діяння, хоч і «розтягнуте» у часі. Зовсім іншою буде відповідь у тому випадку, коли у диспозиції статті (диспозиції частини статті) закону про кримінальну відповідальність триваюче діяння вказане альтернативно з іншими, «нетриваючими». Наприклад, у ч. 1 ст. 263 КК України встановлена відповідальність за носіння, зберігання, придбання, передачу і збут вогнепальної зброї (крім гладкоствольної мисливської)... без передбаченого законом дозволу. Вчинення будь-якої однієї з цих дій кваліфікуватиметься як закінчений злочин. Але вчинення кількох дій також визнаватиметься одним злочином, якщо тільки це охоплювалося єдиним умислом винного. Такий висновок узгоджується із правовою позицією, висловленою Верховним Судом України: «Визначальним для правильної кримінально-правової оцінки послідовного вчинення діянь, альтернативно зазначених у кримінально-правовій нормі (зокрема, у ст. 263 КК України), є з'ясування змісту суб'єктивного ставлення винної особи до вчинених нею діянь. Якщо у цієї особи був єдиний умисел щодо придбання, носіння, зберігання та збуту бойових припасів чи вибухових ре-

човин, вчинені нею діяння щодо одного й того ж предмета злочину, без значного розриву в часі, належить розглядати як один (одиничний) злочин...» [11, с. 15]. Навпаки, якщо будь-яке діяння із тих, що альтернативно вказані у диспозиції кримінально-правової норми, не охоплювалося єдиним умислом винного (можливо, правильніше говорити не про єдиний умисел, а про єдиний злочинний намір, як це сказано у ч. 2 ст. 32 КК України стосовно продовжуваних злочинів), то таке діяння слід вважати окремим (самостійним) злочином.

Для розглянутих злочинів, на нашу думку, можуть виникнути складності при розмежуванні одного (одиничного) злочину і множинності злочинних діянь. Але тут мова вже йде не просто про триваючий злочин, а про злочин, що складається із кількох діянь, альтернативно вказаних у диспозиції статті (диспозиції частини статті) Особливої частини КК України (далі – злочин, що складається із кількох діянь...). У цьому випадку наголошується саме на кількості діянь, а не на їх особливостях (зокрема, тривалості). Тому згадані проблеми можливі як тоді, коли серед вчинених особою діянь є триваючі, так і у випадку, коли усі вони мають нетриваючий характер.

З'ясуємо наступне питання: чи виникають труднощі при застосуванні інститутів давності, амністії і т. д. до злочинів, що складаються із кількох діянь... Якщо серед суспільно небезпечних діянь об'єктивної сторони цих злочинів є триваюче, то отримаємо таку ж відповідь, що і для «класичних» (з одним діянням) триваючих злочинів. Коли ж злочин утворений кількома нетриваючими діяннями, складності можливі лише у разі вчинення цих діянь з «розривом» у часі. Теоретично уявити такий розрив можна. Однак, на нашу думку, насправ-

ді це буде не «розрив», а час, «заповнений» вчиненням триваючого суспільно небезпечного діяння. Тому злочини, що складаються із кількох діянь..., серед яких немає триваючого, не можуть ставитися в один ряд зі злочинами, що вчиняються протягом певного часу (неодномоментно).

З причин, розглянутих для злочинів, що складаються із кількох діянь..., можуть виникнути складності також при відмежуванні продовжуваних та складених злочинів від множинності. Так, продовжуваний – це злочин, який складається з двох або більше тотожних діянь, об'єднаних єдиним злочинним наміром (ч. 2 ст. 32 КК України). Кожне таке діяння не завжди містить усі ознаки складу злочину (наприклад, таємне викрадення чужого майна, вчинене за три рази, коли загальна вартість майна достатня для кваліфікації діяння як злочину, хоча вартість кожної частини викраденого не перевищує максимального розміру, вказаного в адміністративно-деліктному законодавстві). Однак можливі випадки, коли кожне з діянь-частин продовжуваного злочину містить усі ознаки складу злочину. Отже, тільки та обставина, що кілька діянь об'єднані єдиним злочинним наміром, дає підстави визнати їх одним злочином, а не множинністю.

Те саме можна сказати і про складені злочини. Проте, якщо у випадку із продовжуваними злочинами мова йшла про відмежування одного (одиничного) злочину, що складається з ряду тотожних діянь (передбачених однією статтею (частиною статті) Особливої частини КК України), від множинності (повторності) злочинів, то у випадку зі складеними злочинами говоримо про розмежування одного злочину, що складається з різнорідних діянь (передбачених різними статтями зако-

ну про кримінальну відповідальність), від множинності (сукупності) злочинів. При цьому складовими частинами складеного злочину завжди (на відміну від продовжуваного) є діяння, котрі окремо одне від одного також визнаються злочинами. Але при застосуванні до складених злочинів інститутів давності й амністії, при вирішенні питань про співучасть у злочині й про застосування більш суворого закону про кримінальну відповідальність за загальним правилом ми не зустрічаємося з тими труднощами, які виникають при вирішенні зазначених питань для злочинів, що вчиняються неодномоментно.

На множинність діянь, на наш погляд, схожі також злочини, кваліфіковані за наслідками (злочини із похідними наслідками). Не розглядаючи детально питання про їх самостійний «статус», зазначимо, що цим злочинним діянням властива певна специфіка, яка дозволяє об'єднати їх в окрему групу. Через те, що у таких злочинах вина особи до наслідків першого порядку виражена у формі умислу, а до наслідків другого порядку – у формі необережності, можна говорити про деяку їх подібність до множинності (сукупності) злочинів, один із яких є умисним, а другий – необережним. Вважаємо, що питання про розмежування злочину з похідними наслідками і множинності не носить настільки яскраво вираженого проблемного характеру, як у випадку з продовжуваними, складеними злочинами та злочинами, що складаються з кількох діянь... Водночас при застосуванні до злочинів з похідними наслідками (як і до складених) закону про кримінальну відповідальність, на нашу думку, не виникає проблемних питань, які є більш чи менш гострими для злочинів, що вчиняються протягом певного часового проміжку.

Одиничний (єдиний або окремих) – це не особливий різновид злочину: кожне діяння, передбачене законом про кримінальну відповідальність, є таким. Проте, називаючи злочинне діяння одиничним, єдиним або окремим, ми тим самим протиставляємо його множинності, підкреслюючи, що воно нею не є (не дивлячись на деяку зовнішню схожість такого діяння із множинністю), не перестаючи бути одним, єдиним злочином. Така ситуація виникає стосовно продовжуваних і складених злочинів, стосовно злочинів, що складаються із кількох діянь, альтернативно зазначених у диспозиції кримінально-правової норми, і злочинів з похідними наслідками.

Поряд з тим для триваючих злочинів, які, безумовно, також є одиничними, труднощі виникають зовсім не при відмежуванні їх від кількох (множинності) діянь, а при вирішенні низки інших питань. Це обумовлено особливістю триваючих злочинів, яка полягає у можливості вчинення їх протягом більш-менш тривалого часу. Такі самі проблемні питання можуть виникати і щодо інших злочинів, які вчиняються неодномоментно, – продовжуваних та злочинів, які складаються з кількох діянь..., якщо хоча б одне з них є триваючим. Навпаки, думаємо, що ніяких труднощів при застосуванні інститутів давності, амністії й ін. до одномоментних злочинів (тобто тих, які вчиняються протягом нетривалого проміжку часу) немає.

З урахуванням викладеного, на нашу думку, не зовсім послідовним виглядає вживання прикметника «одиничний» разом зі словом «злочин». Вочевидь, це виправдано тільки для випадків, коли необхідно відмежувати один злочин від кількох (множинності) злочинних діянь: не використовуємо ж ми слово «одиничний», коли виділяємо умисні злочини та необережні, тобто

хочемо показати, що злочинні діяння відрізняються одне від одного формою вини; коли говоримо про закінчені злочини і незакінчені, тобто показуємо відмінність у стадії реалізації умислу винного (хоча цим аж ніяк не заперечується «одиничність» умисних злочинів і необережних, закінчених і незакінчених). Виходячи з наведених міркувань, можна запропонувати класифікацію злочинів за такими критеріями:

1) залежно від того, вчиняється злочинне діяння одномоментно або протягом певного більш-менш тривалого проміжку часу, можна виділити одномоментні і неодномоментні (триваючі, продовжувані і злочини, що складаються з двох або більше діянь, альтернативно вказаних у диспозиції статті (диспозиції частини статті) КК України, серед яких є триваючі) злочини;

2) залежно від того, має злочинне діяння схожість із множинністю злочинів чи ні, можна виділити злочини, що не мають такої схожості (до них, зокрема, відносяться триваючі), і злочини, що таку схожість мають (продовжувані, складені, злочини із похідними наслідками і злочини, що складаються з кількох діянь, альтернативно вказаних у диспозиції статті (диспозиції частини статті) Особливої частини КК України). Першу з виділених груп можна, на нашу думку, назвати простими одиничними злочинами, другу – ускладненими. Але «простота» і «ускладненість» означають тут не стільки складність структури складу злочину (ускладненість якоїсь ознаки складу злочину), скільки фактичну складність діяння; особливості ж законодавчого опису ознак складу злочину виконують тут другорядну роль. Значення основного критерію класифікації структура складу злочину повинна мати у випадку поділу на види уже не злочинів, а складів злочинів.

Список використаної літератури

1. *Зінченко І. О.* Одиничні злочини : поняття, види, кваліфікація : монографія / І. О. Зінченко, В. І. Тютюгін. – Х. : ФІНН, 2010. – 256 с.
2. *Кириллов В. И.* Логика : учеб. для юрид. вузов / В. И. Кириллов, А. А. Старченко. – Изд. 5-е, переработ. и дополн. – М. : Юрист, 2006. – 254 с.
3. *Караев Т. Э.* Повторность преступлений / Т. Э. Караев. – М. : Юридическая литература, 1983. – 104 с.
4. *Ришелюк А. Н.* Длющиеся и продолжаемые преступления в уголовном праве : дисс. ... канд. юрид. наук / А. Н. Ришелюк. – К. : Институт государства и права имени В. М. Корецького НАН України, 1992. – 245 с.
5. *Бажанов М. И.* Множественность преступлений по уголовному праву Украины : монография / М. И. Бажанов. – Х. : Право, 2000. – 128 с.
6. *Малков В. П.* С совокупность преступлений (вопросы квалификации и назначения наказания) : монография / В. П. Малков. – Казань : Изд-во Казанского университета, 1974. – 308 с.
7. *Ораздурдыев А. М.* Соотношение единичных и продолжаемых преступлений и место их в системе науки советского уголовного права / А. М. Ораздурдыев // Известия Академии наук Туркменской ССР. Серия общественных наук. – 1980. – № 1. – С. 86-89.
8. *Ришелюк А.* Проблематика триваючого злочину / А. Ришелюк // Радянське право. – 1991. – № 5. – С. 32-35.
9. Сборник действующих постановлений Пленума Верховного Суда СССР (1924-1951 гг.) / Под ред. А. А. Волина. – М. : Госюриздат, 1952. – 268 с.
10. *Навроцький В. О.* Основи кримінально-правової кваліфікації : навч. посіб. / В. О. Навроцький. – 2-ге вид. – К. : Юрінком Інтер, 2009. – 512 с.
11. Висновки Верховного Суду України, викладені у рішеннях, прийнятих за результатами розгляду заяв про перегляд судового рішення з підстави, передбаченої п. 1 ч. 1 ст. 40012 КПК України / Підготовлено Судовою палатою у кримінальних справах Верховного Суду України та управлінням вивчення та аналізу судової практики Верховного Суду України // Вісник Верховного Суду України. – 2012. – № 4 (140). – С. 14-17.